Biblioteka Delegacji Rad Polskich Litwy i Białej Rusi.

MICHAŁ BRENSZTEJN

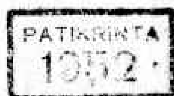
Spisy ludności m. Wilna za okupacji niemieckiej od d. 1 listopada 1915 r.

WARSZAWA — 1919.

MICHAŁ BRENSZTEJN.

Spisy ludności m. Wilna

za okupacji niemieckiej od d. 1 listopada 1915 r.





WARSZAWA — 1919.



Warszawska Drukarnia Wydawnicza, Tamka 46.

Spis d. 1 listopada 1915 r.

W niespełna półtora miesiąca po zajęciu Wilna przez wojska niemieckie, władze okupacyjne zarządziły w d. 1 listopada 1915 r. powszechny spis ludności miasta.

W dniu spisu mieszkańcy zostali zawiadomieni o nim przez rozlepione na ulicach miasta *obwieszczenie* treści następującej: „Z dniem dzisiejszym zaczyna się spis miejscowej ludności tutejszej dla celów, związanych z gospodarką miejską. Na kartkach, które będą rozdane, należy podać wszystkie informacje jaknajstaranniej, akuratnie i zgodnie z prawdą. Wykroczenia będą karane grzywną do 500 rubli lub więzieniem do 6 miesięcy. W razie powstania wątpliwości przy wypełnianiu kartek, po informacje należy się zwracać do biur spisu ludności, których adresy znajdą właściciele lub rządcy domów na listach domowych. Wilno, 1 listopada 1915 r. Cesarski Zarząd Gubernjalny".

Właścicielom domów lub ich rządcom rozdano, formularze drukowane (0,37 × 0,23 m. str. 3) **Listy domowej**, zawierające na stronie pierwszej w językach niemieckim, polskim i litewskim, tytuły rubryk i miejsca do wpisania: **„Cyrkuł policyjny"**... **„Ulica"**... i **„Nr."**... tudzież instrukcję tej treści: **„Lista domowa.** Dla użytku Zarządu Miejskiego należy zamieszczoną odwrotnie listę wypełnić **z największą ścisłością.** Obowiązany do tego jest **właściciel domu,** zaś w nieobecności jego w Wilnie, — **zarządzający** domem; na wypadek nieobecności w Wilnie i zarządzającego domem, lub też gdy ten ostatni jest niepiśmienny, wypełnić listę powinien ten mieszkaniec, któremu takowa została doręczona przez przedstawiciela Zarządu Miejskiego. Litery początkowe nazwisk winny

być podawane według pisowni polskiej. Każdej obecnie mieszkającej w domu rodzinie należy natychmiast doręczyć jeden egzemplarz załączonej listy mieszkaniowej, z poleceniem jaknajrychlejszego wypełnienia jej przez głowę rodziny. Nieoddane listy zarządzający domem powinien sam odebrać. **Przed południem d. 3 listopada obowiązany do wypełnienia listy domowej, powinien złożyć takową wraz z poszczególnemi listami mieszkaniowemi w Biurze Spisu ludności.** Dla rodzin, nie umiejących czytać i pisać po niemiecku, polsku lub litewsku, właściciel domu albo zarządzający powinien wypełnić listę, zgodnie z danemi otrzymanemi od głowy rodziny. **Niewykonanie** powyższego, jak również **niedokładne** lub **niezgodne z prawdą** wypełnienie listy, pociąga za sobą **karę więzienia**, (patrz obwieszczenie gubernjalne)."

Na stronach drugiej i trzeciej pod ogólnem oświadczeniem, że **„W chwili obecnej w domu mieszkają rodziny (instytucje) następujące:"** znajdowały się rubryki **„Nr. mieszkania"** i **„Nazwisko właściciela mieszkania** (Litery początkowe nazwisk winny być podawane według pisowni polskiej)" oraz na stronie trzeciej u dołu **„Podpis osoby, zbierającej dane:"**

„Lista mieszkaniowa" również trzyjęzyczna (0,185 $\times$ 0,233 m. str. 1), rozdawana do wypełniania poszczególnym głowom rodzin, zawierała rubryki następujące: **„Ulica"**... **„Nr. mieszkania"**... **„Nazwisko głowy rodziny albo nazwa instytucji** (Litery początkowe według pisowni polskiej)", **„Liczba obecnych w Wilnie i w mieszkaniu się znajdujących członków rodziny lub mieszkańców instytucji"**, wreszcie rubryki spisu imion członków, do danej rodziny należących i stosownie do wieku podzielonych na trzy odrębne grupy: **„Dorosłych (i którzy skończyli 10 lat wieku)", „Dzieci od 6 do 10 lat włącznie"** i **„Dzieci do 5 lat"**.

Jedna **lista domowa** obejmowała nazwiska (62) wszystkich głów rodzin, w domu mieszkających, zaś jedna **lista mieszkaniowa** przeznaczona była dla jednej rodziny. Służbę domową dopisywano na osobnych listach mieszkaniowych, jako poszczególne głowy rodziny.

Wypełnione listy składano w komisarjacie swego cyrkułu Milicji Miejskiej, skąd komisarze przesyłali je do centralnego Biura spisu ludności w lokalu komendantury Milicji Miejskiej (Bank Ziemski Wileński przy ul. Ś-to Jerskiej 8), gdzie wynajęci na ten czas rachmistrze i rachmistrzynie dokonywali obliczeń ostatecznych.

Zadaniem spisu tego, pomijającego płeć, wyznanie, narodowość i inne nie mniej doniosłego znaczenia kwestje, było przygotowanie gruntu do wprowadzenia w Wilnie kart chlebowych, co też nastąpiło w miesiąc później d. 1 grudnia t. r.

Spis dał następujące rezultaty cyfrowe:

Cyrkuł	Ilość rodzin	ILOŚĆ OSÓB			
		Do l. 5-ciu	Od l. 5 do 10	Wyżej l. 10	Razem
I	7300	2083	2495	17554	22132
II	3189	1448	1548	9055	12051
III	6581	1545	1714	13908	17167
IV	4384	2161	2272	12778	17211
V	5466	1920	2031	13190	17141
VI	3791	1601	1827	12570	15998
VII	4082	1218	1407	11546	14171
VIII	4482	2599	2759	14882	20240
IX	1569	845	835	4204	5882
dodatkowo	18	7	13	50	70
Ogółem	40862	15427	16899	199737	142063

Rejestracja paszportowa.

Źródłem znacznej wartości dla statystyki ludności kraju naszego mogą być materjały zdobyte przez władze niemieckie na skutek przymusu paszportowego, obowiązującego wszystkich mieszkańców prowincji okupowanych, począwszy od skończenia 10-go roku życia.

W Wilnie, zgodnie z rozporządzeniem Ces. zarządu gubernjalnego z dn. 7 stycznia 1916 r., wydawanie paszportów niemieckich rozpoczęło się w dniu 10 tegoż miesiąca i roku w sześciu biurach rządowych, do których komisarjaty milicji miejskiej codziennie kierowały odpowiednie partje ludności, urzędownie przez też komisarjaty do stawienia się w oznaczonym dniu i biurze wezwanej.

Każda osoba, poddawana rejestracji paszportowej, musiała okazać dokumenty, stwierdzające jej tożsamość tudzież zapłacić za paszport 1 markę.

Książeczka paszportowa (0,15×0,09 m., kart nlb. 8) wydawana w imieniu „Niemieckiego zarządu w obwodzie Główno komenderującego na wschodzie", posiadała tekst drukowany w dwu językach t. j. urzędowym — niemieckim i jednym z miejscowych, stosownie do narodowości, do której właściciel paszportu sam się przyznał. Zawierała też następujące dotyczące samej osoby rubryki: **Miejsce zamieszkania, Adres**

Imię i nazwisko, Datę urodzenia lub wiek, Miejsce urodzenia, Gminę, Powiat, Zawód lub rodzaj zajęcia (Beruf), Wyznanie, Wzrost (wyrażony w centymetrach), **Znaki szczególne, Odbicie daktyloskopowe** drugiego palca prawej ręki i **fotografję** w pozie siedzącej do kolan, zdjętą na miejscu w biurze przez fotografa rządowego.

Kopja paszportu wraz z duplikatem fotografji pozostały w biurze paszportowem.

Oczywiście, rejestracja i wydawanie paszportów, trwające w ciągu długiego czasu, jak np. w Wilnie w ciągu przeszło roku, i następnie po pewnych przerwach wznawiane dla osób nowych, (w Wilnie w d. 24 IV 1917 r.), nie mogą dać *jednorazowego* obrazu statystycznego ludności; wszakże przy uwzględnianiu daty wystawienia paszportu, tudzież naukowo-krytycznej skrupulatności stają się cennym materjałem porównawczym. Posługiwać się nim wszakże należy z wielką ostrożnością: rejestracji bowiem dokonywali urzędnicy nie zawsze dostatecznie inteligentni lub świadomi doniosłości swego zadania, traktując je więcej formalnie. Jako przykład tego przytoczyć możemy znanych nam osobiście parę wydadków, jak wydania paszportu z tekstem litewskim doktorowi Lapidesowi, żydowi wyznania mojżeszowego, z powodu rzekomo litewskiego brzmienia jego nazwiska, lub zaliczania niektórych karaitów wileńskich częściowo do żydów, częściowo do litwinów.

Niestety, nie wiemy, czy i w jakim stopniu cały ten materjał został opracowany i spożytkowany.

Spis dn. 9 marca 1916 r.

Spis marcowy 1916 r. zakrojony został na szeroką skalę. Obejmował on nietylko ludność samą, lecz też cały inwentarz żywy, machiny parowe i inne motory, środki przewozowe i własność ziemską.

Ogólne kierownictwo organizacją spisu spoczywało w rękach nadburmistrza niemieckiego Pohla, względnie delegowanego przezeń urzędnika, jako dyrektora centralnego biura i prezesa centralnej komisji spisowej Horna. W komisji centralnej uczestniczyło dziewięciu, mianowanych przez nadburmistrza, przedstawicieli ludności miejscowej, po trzech od narodowości, a mianowicie: polacy — dr. Jan Boguszewski, Feliks Zawadzki i Władysław Zawadzki; litwini — adw. Augustyn Janułajtis, Antoni Smetona i Aleksander Stulgiński; żydzi — kupiec Rachmilewicz, adw. Rosenbaum i dr. Szabad. Białorusinów w komisji centralnej nie było.

Miasto zostało podzielone na 9 cyrkułów spisowych, od-

powiadających terytorjalnie dziewięciu cyrkułom milicyjnym, i tyleż komisji cyrkułowych, lokujących się w komisarjatach milicji miejskiej.

Komisja cyrkułowa składała się z *przewodniczącego*, którym był jeden z wyżej wymienionych dziewięciu członków komisji centralnej, powołanych z pośród ludności miejscowej, tudzież *dwu członków*, należących do dwu innych narodowości niż przewodniczący i pochodzących również z ludności miejscowej. W ten sposób każda komisja cyrkułowa miała w swym składzie po jednym przedstawicielu każdej z trzech narodowości: polaka, litwina i żyda.

Oto kompletna lista składu osobistego wszystkich komisji cyrkułowych.

Cyrk. I. Przewodniczący Antoni Smetona (litwin), członkowie — adw. Zygmunt Jundziłł (polak) i Zackheim (żyd).

Cyrk. II. Przew. dr. Szabad (żyd), członkowie — adwokat Jan Piłsudski (pol.) i Paweł Gajdelionis (litw.).

Cyrk. III. Przew. adwokat Augustyn Janułajtis (litw.), członkowie — Michał Brensztejn (pol.) i dr. Bloch (żyd).

Cyrk. IV. Przew. adw. Rosenbaum (żyd), członkowie — adw. Zbigniew Jasiński (pol.) i Jakób Szernas (litw.).

Cyrk. V. Przew. Feliks Zawadzki (pol.) członkowie — Michał Birżyszka (litw.) i Romm (żyd).

Cyrk. VI. Przew. Rachmilewicz (żyd), członkowie — dr. Marjan Kiewlicz (pol.) i Landsberg (litw.).

Cyrk. VII. Przew. Władysław Zawadzki (pol.), członkowie — Antoni Żmujdzinowicz (litw.) i Eigel (żyd).

Cyrk. VIII. Przew. dr. Jan Boguszewski (pol.) członkowie — adw. Jan Wilejszys (litw.) i dr. Łapides (żyd).

Cyrk. IX. Przew. Aleksander Stulgiński (litw.), członkowie — Apolinary Ślosarz (pol.) i Katz (żyd).

Cyrkuł spisowy dzielił się na dowolną liczbę rewirów z jednym rachmistrzem na każdy z nich.

Ogólna liczba rachmistrzów tudzież ich stosunek liczebny do poszczególnych z czterech narodowości krajowych zostały z góry ustanowione przez nadburmistrza i nie podlegały kompetencji członków komisji centralnej.

Powołano więc:

Rachmistrzów żydów . . .	200	= 47%
„ polaków . .	150	= 35%
„ litwinów . .	50	= 12%
„ białorusinów .	25	= 6%
Ogółem rachmistrzów .	425	

Na cyrkuł przypadało przeciętnie po 47 — 48 rachmistrzów, a w tem po 22—23 żydów, 16—17 polaków, 5—6 litwinów i 2—3 białorusinów.

Członków komisji cyrkułowych i rachmistrzów dobierali członkowie komisi centralnej, respective przewodniczący komisji cyrkułowych z pośród swej narodowości. Nadburmistrz zatwierdzał ten wybór. Rozdział członków komisji i rachmistrzów poszczególnych narodowości między poszczególne cyrkuły odbywał się przez odpowiedniej narodowości członków komisji centralnej i cyrkułowych. Grupa polska wyboru i podziału dokonała na zasadzie porozumienia się z zarządem Polsk. T-wa Pomocy Ofiarom Wojny.

Wszyscy przewodniczący i członkowie komisji pełnili swe obowiązki bezpłatnie, rachmistrze zaś pobierali za swą pracę po 6 rb. (2 rb. dziennie), wypłacane z kasy miejskiej po skończeniu spisu.

Do spisu w mieście zostały użyte formularze **„List domowych"** (Haushaltungsliste, 0,49×0,36 m., str. nlb. 3) z tekstem wyłącznie w języku niemieckim, przeznaczone dla spisu ogólnego na całym obszarze okupacyjnym t. zw. „Ober-Ost".

Lista zawierała 59 niżej wyszczególnionych rubryk numerowanych, z których do Nr. 22 włącznie obejmowały kwestje dotyczące ludności. Nr. Nr. 23 —49—bydła, nierogacizny i drobiu. Nr. 50 — maszyn parowych i motorów. Nr. Nr. 51 — 54 środków przewozowych i wreszcie Nr. Nr. 55 — 59 własności ziemskiej.

Tytuły rubryk: **Numer bieżący.** — **Nazwisko głowy rodziny.** — **Zawód** (Beruf). — **Mieszkanie.** — **Skład rodziny** (włącznie ze służbą): ponad lat 14, mężczyzn, kobiet; niżej lat 14, mężczyzn, kobiet; razem osób. — **Osoby zdolne do pracy w wieku ponad lat 14** (wymienić imiona na załączonym wykazie). — **Narodowość**: Niemcy, Litwini, Rosjanie, Białorusini, Polacy, Żydzi i inni. — **Wyznanie**: Ewangielickie, Rz. Katolickie, Prawosławne, Mojżeszowe, Inne. — **Konie**: Konie wojskowe, Ogiery stadne, Klacze, Wałachy, Źrebaki do 2 lat. — **Bydło rogate**: Byki od 1½ roku, Byki niżej 1½ roku, Woły, Krowy, Jałówki, Bydło opasowe, Cielęta do ½ roku. — **Nierogacizna**: Knury, Wieprze, Świnie tuczne, Warchlaki, Prosięta. — **Owce**: Barany, Owce, Jagnięta. — **Kozy**: Kozły, Koźlęta. — **Psy.** — **Ptactwo**: Gęsi, Kaczki, Kury. — **Maszyny parowe i motory.** — **Środki przewozowe**: Samochody i motocykle, Rowery, Wozy konne, Sanie. — **Własność ziemska** (w hektarach): Grunta orne, Łąki i pastwiska, Nieużytki, Las, Razem hektarów.

Przy rubryce 10-ej tegoż kwestjonarjusza, obejmującej osoby zdolne do pracy, należało nadto jeszcze zarejestrować w specjalnym formularzu dodatkowym (0,207×0,167 m. str. 1) wszystkich mężczyzn w wieku ponad lat 14 z adnotacją, o ile tego zachodziła potrzeba, o kalectwie.

№ der Haushaltungsliste

des

Stadtkreises **Wilna**

.......................Strasse No.........., Wohnung No..........

Namentliches Verzeichnis aller arbeitsfähigen **mänlichen** Personen **über** 14 Jahre gemäss Spalte 10 der Haushaltungsliste.

Lfd. No.	Namen	Vornamen	Beruf	Bemerkungen Ob blind, lahm, taubstumm usw.

Oprócz niezbędnej ilości formularzów, rachmistrze zostali zaopatrzeni również w drukowany **„Wzór do wypełnienia listy domowej dla okręgu miasta Wilna“** (0,28×0,35 m. str. ulb. 3) z tytułami wszystkich rubryk w języku niemieckim, polskim, litewskim i żargonie, tudzież urzędową niemiecką **Legitymację wraz z instrukcją** (Ausweis und Anweisung 0,22×0,18 m. str. nlb. 3). Obok tej urzędowej z pieczęcią nadburmistrza, komisje cyrkułowe wydawały takież legitymacje wraz z instrukcją rachmistrzom — polakom i białorusinom (tylko na wyraźne żądanie) w języku polskim, litwinom — litewskim i żydom – w żargonie.

Przytaczamy za tekstem polskim dosłowne brzmienie 12-tu punktów instrukcji:

„1. Niniejsza instrukcja dla rachmistrzów służy jednocześnie jako legitymacja wobec osób podlegających spisowi. Zawiera ona spis ulic i domów, podlegających obliczeniu przez rachmistrza i dołącza się do niej odpowiednia ilość formularzy wraz z załącznikiem.“ Brakujące listy należy brać dodatkowo w kancelarjach obrachunkowych.

2. Rachmistrz ma iść w swym rewirze od domu do domu i od mieszkania do mieszkania i w rubrykach 5 — 22 formularza zapisywać ilość mieszkających t. j. obecnie w Wilnie przebywających osób. Jedynie w rubrykach 2 i 3 ma się wpisać imię, nazwisko i zawód głowy rodziny stosownie do załączonego wzoru.

3. Dla określenia narodowości miarodajnym jest język ojczysty (właściwie macierzysty; w tekście niemieckim Muttersprache), w wypadkach wątpliwych należy spytać jakiego języka używała matka. Język matki w tych wypadkach jest miarodajnym, a nie język później przyjęty.

4. W rubryce „Wyznanie“ należy wpisywać pod rubrykę „ewangelisch“ wszystkie osoby wyznań: luterańskiego, ewangelicko-reformowanego, kalwińskiego i t. d. Jako prawosławnych w rubryce 20 należy zapisywać wszystkich należących do obrządku wschodniego. W rubryce „Inni“ należy zapisywać machometan i wszystkich innych, którzy nie podlegają zapisaniu w rubrykach 18—21.

5. W wypadkach różnicy wyznania męża i żony należy w rubryce 4 wpisać M. (mieszane małżeństwo).

6. W rubryce 23 mają być wpisane konie, które zostały zakwalifikowane jako zdatne do wojska.

7. Znajdujący się w przytułkach uchodźcy mają być rachowani w każdym lokalu zbiorowym oddzielnie. Spisywanie ma się sporządzać rodzinami na oddzielnych arkuszach. Personel służbowy przytułków mieszkający tamże ma być wpisany na oddzielnych listach.

8. W rubryce 50 maszyny parowe i motory należy możliwie dokładnie na zasadzie świadectw kotłowych podać siłę maszyny w koniach parowych, oraz rodzaj motoru, t. j. wyszczególnić elektromotory, benzynomotory i t. d.

9. W rubryce 51 — 54 (Wozy) należy zapisać wszystko, co służy do przewożenia.

10. Obszar własności ziemskiej, znajdującej się w obrębie Wielkiego Wilna, ma być możliwie dokładnie podany. Dziesięcina równa się hektarowi.

11. Do list imiennych zaciąga się wszystkie osoby z wymienieniem nazwiska, które się zamieszcza do rubryki 5 listy domowej. W rubrybe „Uwagi“ zamieszcza się dane o niezdatności do pracy t. j. oznaczyć: slepy, bezręki i t. d. Nr. w górze z lewej strony, ma odpowiadać Nr. listy domowej.

12. Listy zapełnione mają być przechowane zbieraczami do chwili ukończenia spisu ludności rewiru i po ukończeniu takowego obrachowane i mają być z podsumowaniem danych na oddzielnym arkuszu przedstawione komisjom.

Wilno, 6 marca 1916 r. Niemiecki nadburmistrz“.

Na każdej takiej legitymacji — instrukcji były wypisane: nazwisko, imię, zawód i miejsce zamieszkania rachmistrza tudzież Nr. rewiru, nazwy ulic i NN domów, znajdujących się w danym rewirze. Po dokonaniu spisu w swym rewirze rachmistrz przedstawiał komisji cyrkułowej wszystkie wypełnione formularze wraz z legitymacją dla zrobienia na niej odpowiedniej adnotacji, dającej mu prawo do otrzymania wynagrodzenia.

Mieszkańcy miasta zostali zawczasu o spisie powiadomieni przez urzędowe obwieszczenie naczelnika zarządu cywilne-

go wileńskiego v. Beckeratha z d. 28 lutego t. r. i odpowiednie artykuły informacyjne w prasie miejscowej.

„Dnia 9-go marca r. b. — głosiło obwieszczenie v. Beckeratha — odbędzie się w Obrębie Zarządu Cywilnego-Wileńskiego spis ludności i bydła. Spis jest zarządzonym, aby wyświetlić gospodarcze położenie ludności i umożliwić równomierne zaopatrywanie tejże w środki żywności. Każdy jest obowiązany dostarczyć urzędnikom, zajmującym się spisem i ich organom pomocniczym wszelkich żądanych od niego informacji. Kto poda nieprawidłowe wiadomości, albo żądanych informacji odmówi, będzie karanym grzywną do 2000 marek albo utratą wolności (aresztem lub więzieniem) do 2-ch miesięcy".

Spis ludności wywołał zrozumiałe zainteresowanie śród sfer kierowniczych wszystkich narodowości, Wilno zamieszkujących. Społeczeństwo polskie przyjęło go jako nadarzającą się sposobność do stwierdzenia istotnego stanu rzeczy i stosunku liczebnego polaków do innych narodowości, co dotąd władzom niemieckim usiłowano przedstawić w świetle fałszywem, jak dowodziła krzywdząca, nieproporcjonalnie szczupła, liczba rachmistrzów — polaków. Organizacje litewskie i białoruskie również gotowały się do wystąpienia w całym rynsztunku bojowym. Natomiast śród szerszych mas zapanowało pewne zaniepokojenie, zwykle wszelkim spisom towarzyszące. Z nieznanego źródła pochodzące plotki obiegały przedmieścia i suteryny. Ktoś celowo rozsiewał fałszywe pogłoski o niebezpieczeństwie podawania się za polaka i korzyściach z zapisywania się na inną narodowość. Od należytego uświadomienia, pouczenia, a zarazem uspokojenia najniższych warstw ludności miejskiej, dopatrującej się w spisie jakichś złych zamiarów i powątpiewających o bezstronności rachmistrzów innych narodowości, zależały rezultaty spisu. Wszystkie trudności chwili owej wybornie charakteryzują wyjątki z artykułów, tej sprawie poświęconych na szpaltach kilku numerów jedynego naówczas reprezentanta prasy polskiej w Wilnie — „Dziennika Wileńskiego".

„Przeważnie pytania są tak proste — czytamy w Nr. 30 tego pisma w wigilję rozpoczęcia spisu—, że nie wymagają specjalnego objaśnienia. Każdy np. wie, jakiego jest wyznania: czy katolik, czy prawosławny, czy ewangielik lub żyd — to też tak powinien się zapisać. Wiele osób na pytanie: jakiej (jest) narodowości, zwykło odpowiadać np., że są „*katolicy*". „Katolik" oznacza jednak *wyznanie* danej osoby — otóż nikt nie powinien ani wstydzić się, ani zapierać swego wyznania, ale oprócz wyznania każdy ma też swą narodowość. Katolikami są także włosi, francuzi, hiszpanie, cała Austrja i wielka

część Niemiec wyznaje katolicyzm, a przecież my nie jesteśmy ani hiszpanami, ani francuzami. Dlatego na zapytanie: jakiej wiary czy wyznania, każdy, kto jest katolikiem, powinien odpowiedzieć — katolik, jednak na pytanie jakiej narodowości, powinien narodowość swą wskazać.

„Niektórzy na to pytanie zwykli odpowiadać: „jestem *tutejszy*". I to jest bezsensowna odpowiedź, gdyż *tutejszym* jest każdy, kto stale tu mieszka. Tutejszym jest więc tak samo żyd czy polak, litwin i białorusin, „tutejszym" może się nawet nazwać obcy przybysz, jeżeli od wielu lat tu zamieszkał. Na zapytanie więc, jakiej narodowości, trzeba wyraźnie i zgodnie z prawdą odpowiedzieć: polak, jeżeli jest polakiem, litwin — jeżeli jest litwinem, białorusin — jeżeli jest białorusinem i t. d.

Jeżeli prawo przewiduje kary, to tylko za podawanie świadomie fałszywych wiadomości, jako też za fałszowanie wiadomości przez osoby spisujące".

„Każdy — przypomina „Dzien. Wileński" w samym dniu spisu — powinien podać narodowość swoją taką, jaką ona jest rzeczywiście. Jest to obowiązkiem obywatelskim wszystkich, który trzeba spełnić uczciwie".

„Jeżeli — znajdujemy wyjaśnienie na innem miejscu tegoż pisma — rodzina składa się z 5 osób wyznania katolickiego, narodowości polskiej, to spisywacz winien pod numerem 15-tym, oznaczającym *narodowość polską* postawić liczbę „5" i tę samą cyfrę powtórzyć pod numerem 19-tym, oznaczającym wyznanie rzymsko-katolickie. Drugi przykład: jeżeli mieszkanie zajęte jest przez rodzinę żydowską, składającą się np. z 5 żydów i 1 służącej katoliczki — polki, to pod odpowiedniemi numerami, oznaczającemi narodowość żydowską, pisze się „5", zaś pod numerami 15 i 19, oznaczającemi narodowość polską i wyznanie katolickie, pisze się cyfrę — 1".

Jak się później okazało, nie były zbyteczne tak szczegółowe i popularne wykłady, zaś cyfry rubryk „15" i „19" zostały dobrze zapamiętane.

Jakoż o g. 8-ej rano d. 9 Marca wyruszył na miasto cały komplet 425 rachmistrzów obu płci.

Aczkolwiek wszystkie grupy narodowościowe członków komisji starały się dobrać rachmistrzów inteligentnych i świadomych powagi swego zadania, nie w zupełności im się to jednak udało. Zwłaszcza między rachmistrzami — żydami, zrekrutowanymi przeważnie z pośród uczącej się młodzieży, znalazł się spory zastęp wręcz nieodpowiednich funkcjonarjuszów i fukcjonarjuszek, mogących posługiwać się tylko jęz. rosyjskim lub żydowsko-niemieckim, prawie wcale nierozumie-

jących po polsku, a częstokroć nawpół analfabetów z trudnością piszących.

„Dochodzą nas skargi — pisał „Dzien. Wileński“ w Nr. 33 z dn. 11 marca—na osoby, zajmujące się spisem ludności. Częste są wypadki, że osoba spisująca ludność nie zna alfabetu łacińskiego, usiłując więc zapisać czyje nazwisko, przez pomyłkę obok łacińskich stawia litery rosyjskie, przez co tworzy dziwoląg brzmiący zupełnie nie tak, jak nazwisko danej osoby. W innych znów wypadkach osoby zapisujące nie zadają sobie trudu udać się po informacje do właściciela mieszkania, lecz zasięgnąwszy wiadomości od służącej, tem się ograniczają“.

Podobnież nie wszyscy rachmistrze przejęli się pouczeniem prezesów komisji, poprzedzającem spis, o konieczności zachowania absolutnej bezstronności w zapisywaniu odpowiedzi, dotyczących narodowości, i sumienności w wykonywaniu swego obowiązku, by nikt nie został pominięty, a każdy osobiście zbadany. Niestety, nie zabrakło osób, korzystających ze spisu dla celów politycznych, propagandy antypolskiej i zmniejszenia liczby polaków w Wilnie przez niezgodne z oświadczeniem danych osób zapisywanie ich jako litwinów lub białorusinów.

Wszystko to wywoływało rozdrażnienie, nieuniknione zatargi i liczne omyłki, które następnie komisje cyrkułowe łagodzić i naprawiać musiały.

Po trzech dniach — 9, 10 i 11 marca, przeznaczonych na właściwy spis, dane były jeszcze 3 — 5 dni dla osobistego przez osoby zainteresowane sprawdzenia w biurze komisji cyrkułowych zapisów na listach, składanie tymże komisjom skarg i reklamacji, czynienie sprostowań, wreszcie, wrazie potrzeby, ponowne zbadanie sprawy na miejscu przez innych rachmistrzów, a nawet samych członków komisji.

Korzystając z tego udogodnienia, poza organizacją urzędową komisji, powstało coś w rodzaju prywatnego polskiego biura skrutacyjnego, do którego członkowie komisji — polacy przesyłali do sprawdzenia wynotowane na osobnych kartkach nazwiska i adresy osób, których narodowość zapisana przez rachmistrza budziła pewne wątpliwości. Polskie biuro skrutacyjne, działające ze znakomitą sprawnością pod kierownictwem inż. Teofila Szopy, rozdzielało te kartki między ochotników i ochotniczki, którzy zapisy sprawdzali na miejscu i odpowiednie osoby kierowali do komisji cyrkułowych. Była to nieoszacowana pomoc: w ten sposób bowiem członkowie komisji — polacy mieli ułatwione zadanie kontrolowania czynności rachmistrzów i naprawiania błędów.

Dano do sprawdzenia na miejscu 932 kartki. Z nich

Nr .... Ulica .... dom Nr .... m. Nr ....

Nazwisko

....

ZAPISANO								POWINNO BYĆ							
Fach	Narodowość							Fach	Narodowość						
	N.	L.	w R	B. R.	P	Ż.	In.		N.	L.	w.R.	B.R	P.	Ż.	In.

zwrócono po sprawdzeniu 816 kartek, obejmujących 2248 osób. Nie zwrócono 116 kartek i nie zdołano z rozmaitych przyczyn sprawdzić 95 osób.

Szczegółowe rezultaty tej czynności przedstawia tablica na str. 16 ej.

Wczasie trwania samego spisu zainteresowanie się nim rosło z dniem każdym, czego dowodzi stosunkowo liczne, a zwłaszcza ze społeczeństwa polskiego, zwracanie się do komisji w celu osobistego sprawdzenia zapisów. Dla przykładu bierzemy liczby z cyrkułu III-go, nie mając pod ręką wiadomości z cyrkułów innych.

Dowiadywało się	polaków	118	o osób	742
"	litwinów	13	" "	22
"	żydów	6	" "	17
Razem . . .		137	o osób	781

Po sprawdzeniu przez osoby zainteresowane, następowało niezwłocznie składanie komisji reklamacji ustnie lub na piśmie, które też komisja najczęściej w obecności tychże osób rozstrzygała, prostując omyłki lub też pozostawiając skargę bez skutku, stosownie do wagi otrzymanych dowodów.

Najliczniejsze skargi napływały z powodu niemożliwości porozumienia się z rachmistrzami w języku polskim i posługiwania się przez tych językiem rosyjskim, zwłaszcza przez żydów, co uważane było niemal powszechnie za prowokację. Powodowało to częste scysje, lub wręcz odmowę odpowiadania przez publiczność na zadawane jej pytania. Wyjmujemy szereg takich wypadków, mających miejsce w obrębie cyrkułu III-go.

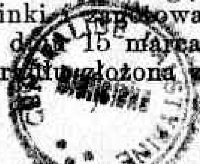
Hirsz Homeson rachmistrz 22 rewiru, nie umiejąc wcale po polsku, mówił do polaków po rosyjsku, to też mieszkańcy domów Nr. Nr. 33 i 37 przy W. Pohulance nie udzielili mu żadnych wiadomości. Bernard Kubański, również żyd, rachm. 6 rewiru, mówiący tak słabo po polsku, że go zrozumieć nie można było, miał w dn. 9 marca zatarg ze znaną filantropką i działaczką społeczną wileńską Marją Ciundziewicką. Nachame Badanes, żydówka, rachmistrzyni rewiru 36, znająca zaledwie kilka słów polskich, w domu Wacławowstwa Studnickich zamiast „archiwarjusz" zapisała „archijerej", co wywołało również ostrą kłótnię z p. Janiną z Kozłowskich Studnicką. Wcale języka polskiego nie znali rachmistrzowie: Mejer Pups (19 rewiru), Nison Pups (rew. 26), Michel Seligman (7 rew.), Bardzo słabo rozumieli po polsku — Susanna Braswitz (żydówka 14 rewir), Jakób Zuckerman (27 rew.) i inni.

O wiele wszakże nieprzyjemniejszemi były wypadki rozmyślnie fałszywego notowania narodowości ze względów często natury politycznej. Tych wypadków we wszystkich cyrkułach było dosyć, a niektórzy rachmistrze fałszer-

CYRKUŁ	Sprawdzono osób	Znaleziono Polaków zapisanych na Litwinów	Polaków zapisanych na Białorusinów	Polaków zapisanych na inne narodowości	Polaków niezapisanych wcale	Polaków zapisanych na Litwinów pod przymusem	Osób nieistniejących zapisano na Litwinów	Osób nieistniejących zapisano na Białorusinów	Osób zapisanych dwukrotnie na Litwinów i Białorusinów	Litwinów zapisanych należycie	Białorusinów zapisanych należycie	Osób nieuświadomionych	Nie odnaleziono osób
I		43	53	—	—	—	10	6	—	58	25	—	5
II		15	39	—	—	—	—	2	—	39	8	—	—
III		49	36	2	—	—	8	7	—	240	47	—	—
IV		25	14	—	5	—	8	1	—	57	9	—	—
V		20	81	—	—	—	—	8	—	123	33	—	—
VI		86	106	—	39	—	14	14	4	121	37	—	—
VII		83	32	—	—	—	—	—	—	42	13	2	—
VIII		46	66	—	3	—	4	—	—	11	8	—	—
IX		34	39	1	19	7	10	—	40	48	50	5	—
Różne		30	53	—	—	—	18	12	—	36	30	—	—
Ogółem	2248	440	519	3	66	7	72	50	44	775	260	7	5

stwo to uprawiali systematycznie. Oto smutne tego przykłady.

Piotr Insodas z zawodu sługa kościelny, natenczas właściciel sklepu kolonialnego na rogu ulic Ludwisarskiej i Bonifraterskiej, mieszkający przy ul. W. Pohulance 19 — 2, był rachmistrzem 31 rew. III-go cyrkułu. Miał on szczególniejsze szczęście do „pomyłek", a zawsze ze szkodą polaków. 1) Przy ulicy Łukiskiej w d. Nr. 13 m. 2 zapisał Weronikę Leśnikowską wraz z całą jej rodziną w liczbie 5 osób w rubryce litwinów, wbrew kategorycznemu ich oświadczeniu, że są polakami i że języka litewskiego nie znają. Wobec komisji Insodas przyznał się, że uczynił to przez pomyłkę przy przepisywaniu „na czysto", czego nie wolno było czynić. W dn. 15 III komisja błąd ten naprawiła. 2) W tymże domu i mieszkaniu zapisał jako litwina — polaka Karola Michałowskiego wbrew jego woli, co też potwierdzili świadkowie wobec komisji, która w dniu 15 III omyłkę tę sprostowała. 3) Przy tejże ulicy w d. Nr. 11 m. 3 Helenę Raczyńską z całą rodziną w liczbie 5 osób wpisał do rzędu białorusinów, lubo Raczyńscy twierdzili, że jak oni, tak też i ich oboje zmarłych rodziców mówili w domu tylko po polsku i że są polakami. Rachmistrz tłumaczył to również omyłką przy przepisywaniu listy w domu, komisja zaś w d. 15 III przeniosła Raczyńskich do rubryki polskiej. 4) Przy tejże ulicy w domu Nr. 4 m. 2 Mintokasa, w obecności samych Mintokasów i świadka Kazimierza Juniewicza wpisał ołówkiem anilinowym na miejscu zmoczonym wilgotnym palcem przez Juniewicza do rubryki polaków — 9 osób. Przy sprawdzaniu w komisji okazało się na arkuszu formularza, złożonego przez Insodasa — 7 polaków i 2 litwinów, nazto liczba 7 wpisana była na miejscu wytartej dziewiątki. W dn. 15 III w obecności rachmistrza przed komisją stwierdzili Malwina Mintokasowa i Kazimierz Juniewicz (mieszkający przy ulicy Montwiłłowskiej 20), a co sam rachmistrz uznał za prawdziwe, tłumacząc to również przepisywaniem. Komisja oczywiście przywróciła dawną cyfrę. 5) Przy tejże ulicy w d. Nr. 13 m. 1 Agatę Stankiewiczową z całą jej rodziną — 10 osób zapisał w poczet litwinów tylko dlatego, że jej nazwisko panieńskie brzmiało z litewska i że pochodziła z okolicy uznanej za litewską. Na żądanie Stankiewiczowej i jej dwu sióstr komisja przeniosła wszystkich do liczby polaków w d. 15 III. 6) Przy tejże ulicy w d. Nr. 11 m. 3 w mieszkaniu właścicielki pralni Antoniny Bielunasowej tenże rachmistrz wstydzeniem i groźbami kar zniewolił dwie jej pracownice, Konstancję Rózgę i Jadwigę Judycką, do podania się jako litwinki, zapisował w formularzu 15 litwinów i 4 polki. W dniu 15 marca na ręce komisarza Milicji Miejskiej III-go cyrkułu złożona została prośba o wykreślenie



z liczby litwinów i zaliczenie w poczet polaków następujących 14 osób na prośbie podpisanych: Antoninę Bielunasową, Feliksa Bielunasa (jej męża), A. Bielunasównę (córkę), Martę Łabuć, A. Stankiewicz, Jadwigę Kondrat, Marję Monkiewiczównę (siostrę Bielunasowej), Konstancję Rózgę, Salomeję Łabuć, Helenę Buzyńską, Konstancję Bukowską, Jadwigę Judycką, Emilję Dźwilównę i Tomasza Dźwila. Bielunasowa wyjaśniła, że pochodzi z polskiej szlachty laudańskiej w pow. Poniewieskim — Monkiewiczów; lubo zna nieco jęz. litewski, lecz nigdy nie był domowym ani u jej rodziców, ani w domu jej męża, sama zaś i dzieci jej uczyły się pacierzy i modlą się w jęz. polskim; co zaś się tyczy jej męża, to pochodzi on z okolicy mieszanej w pow. Jezioroskim, dzieckiem będąc mówił po litewsku, obecnie jednak włada nim słabo. Komisja po rozważeniu całej sprawy i wyjaśnień rachmistrza, z liczby 14-tu podpisanych na prośbie osób, wyjąwszy Feliksa Bielunasa i Konstancji Rózgi, jako niewątpliwych litwinów, resztę—12 przeniosła w d. 16 marca do rubryki polskiej.

A oto jeszcze jedna wiązanka z działalności rachmistrzyni 21-go rewiru III-go cyrkułu, Magdaleny Ruszkinte, z zawodu nauczycielki, mieszkającej przy ul. W. Pohulana 2a. Obchodziła mieszkania w towarzystwie litwina ucznia Józefa Szymkusa, groziła podającym się za polaków karami i następujących polaków, wbrew ich oświadczeniom i żądaniom, zapisała jako litwinów: Justyna Jakutisa (W. Pohulanka Nr. 17 m. 11), Wincentę Żylińską (w tymże domu), Aleksandra Morgisa z żoną i córką oraz Wincentego Sieniucia (d. Nr. 17 m. 32), Helenę Miłaszewską (d. Nr. 9 m. 4), Weronikę Masiulanisównę (d. Nr. 11a m. 16), Marję Skarolównę (d. Nr. 11a m. 17) i Malinowską (d. Nr. 9 m. 34), które to osoby następnie zostały przez komisję cyrkułową w dd. 15 i 16 III na ich prośbę przeniesione do rubryki narodowości polskiej. Taż rachmistrzyni w d. Nr. 11 m. 10 przy tejże ulicy rodzinę p. Marji Kościałkowskiej, składającą się z trzech polek—katoliczek podzieliła na 1 polkę i 2 żydówki, co również w d. 15 III sprostowała komisja.

Ograniczamy się do tych paru przykładów masowego fałszerstwa w jednym tylko cyrkule. W innych również były one nie mniej liczne. Rzucał się naprzykład w oczy jaskrawy fakt, że w domach żydowskich znajdowano służbę niemal wyłącznie narodowości litewskiej lub białoruskiej.

Pozatem zdarzały się wypadki zupełnego pominięcia mieszkań przez rachmistrzów, jak naprz. świadczą prośby 8 osób — polaków z ulicy Koziej Nr. 20 i 12 osób — polaków z ulicy Rozbrat domu Bazylewicza, złożone w d. 22 marca komisarzowi VIII-go cyrkułu.

Niestety, nie rozporządzamy materjałem ze wszystkich cyrkułów, które dałyby możność wszystko to ująć w cyfry, posługiwać się osobistemi notatkami z przebiegu spisu - tylko w jednym cyrkule III im. Również tylko z tego cyrkułu możemy podać wiadomości o dokonanych przez komisję cyrkułową zmianach w zapisach rachmistrzów.

Przeniesiono do pocztu litwinów z polaków osób 11
" " " polaków z litwinów " 58 }
" " " " z białorusinów " 19 } 79
" " " " z żydów " 2 }
Dodano opuszczonych polaków osób 38 }
" " litwinów " 2 } 40
" " żydów " 6
Przybyło ogółem polaków osób 106 }
" " żydów " 4 } 110
Ubyło ogółem litwinów osób 45 }
" " białorusinów — 19 } 64

O ile reklamacje nie odnosiły skutku w komisji cyrkułowej, wolno było apelować do komisji centralnej. Prośby, których przyjęcia z jakichkolwiek powodów odmawiały komisje cyrkułowe, powinni byli, zgodnie z rozkazem dziennym komendanta Milicji miejskiej z d. 13-III 1916 r. Nr. 146, przyjmować komisarze Milicji, dla przesłania ich komendanturze tejże, która ze swej strony kierowała je do komisji centralnej.

Na przesłaniu wszystkich swych wypełnionych formularzy, wraz z ogólnem podsumowaniem, do biura naczelnika miasta kończyły się funkcje spisowe komisji cyrkułowych. Ostateczne skrutynjum list spisowych odbywało się przez specjalnych funkcjonarjuszów w biurze naczelnika miasta pod nadzorem dyrektora Horna.

Chociaż komisje cyrkułowe bezwątpienia naprawiły dużo świadomych lub bezwiednych błędów, nie może wszakże być też wątpliwości, że o wiele więcej pozostało przez komisje niedostrzeżonych, przez osoby zainteresowane w należytym czasie nie zaskarżonych, a nawet wskutek oporu niektórych przewodniczących, korzystających z głosu decydującego w razie rozbieżności zdań reszty członków, nie uległo sprostowaniu. Prawdopodobnem też jest, że pewna ilość domów, zwłaszcza w dzielnicach kresowych miasta, została przez niesumiennych rachmistrzów w obliczeniach pominięta.

Wszystkie zatargi, zaszłe między rachmistrzami a publicznością, jakoteż skonstantowane uchybienia rachmistrzów i wykroczenia ludności, aczkolwiek narazie protokularnie przez komisję notowane, po uregulowaniu wszakże na miejscu w łonie komisji cyrkułowych, nie były przekazywane komisjom central-

Wiek, płeć i zdolność do pracy.

Wyżej lat 14				Niżej lat 14				Razem				Ogółem płci obojga	Mężczyzn wyżej lat 14 zdolnych do pracy
Męż.	%	Kob.	%	Męż.	%	Kob.	%	Męż.	%	Kob.	%		
36664	38,0	58216	62,0	22975	50,0	22985	50,0	59639	42,4	81201	57,6	140,840	36664
67,3%				32,7%									26,0%

WYZNANIE.

	Liczba absol.	%
Rzym.-katolików	76196	
Ewangielików	1158	
Prawosławnych	2049	
Żydów	61233	
Innych wyznań	204	
Ogółem . . .	140,840	100

NARODOWOŚĆ.

	Liczba absol.	%
Polaków	70629	50,15
Żydów	61265	43,5
Litwinów	3699	2,6
Rosjan	2030	1,46
Białorusinów	1917	1,36
Niemców	1000	0,72
Innych	300	0,21
Ogółem . . .	140,840	100

nym lub władzom administracyjnym czy sądowym dla wymierzenia na winnych kar przepisanych. O jakiejś sprawie, toczącej się przed kratkami sądowemi lub o karze administracyjnej spowodowanej przez spis — nie słyszeliśmy.

Rezultaty tego spisu ludności przedstawione zostały na tablicach załączonych na stronicach 20 i 21.

Nie wiemy, z jakiego źródła zaczerpniętę zostały cyfry, pochodzące z tegoż spisu a ogłoszone drukiem w kalendarzu litewskim „Lietuviu kalendarius“ na r. 1917 (Wilno 1916 r. Wyd. Antoniego Rucewicza), według których w Wilnie było:

Polaków	68687	50,16%
Żydów	59112	43 17%
Litwinów	3671	2 68%
Rosjan	2101	1,55%
Białorusinów	2046	1,50%
Niemców	1096	0,80%
Innych	201	0.14%
Ogółem	136914	100%

Spis w dn. 14 grudnia 1916 r. — 10 stycznia 1917 r.

Od czasu wprowadzenia w dn. 1 grudnia 1915 r. w Wilnie kart chlebowych rzucał się w oczy nienormalny stosunek ilościowy osób, z tych kart korzystających, do istotnej liczby mieszkańców miasta. Gdy ilość będących w obiegu kart chlebowych i osób do nich wpisanych z miesiąca na miesiąc wzrastała, a w najlepszym razie przy wzmocnieniu kontroli pozostawała prawie niezmienną, to skądinąd wiadomo było niezbicie, że ludność Wilna w rzeczywistości malała, co też stwierdzano za każdym razem w chwili wprowadzania jakiejś reformy przy wydawaniu tychże kart.

Według wiadomości centralnego biura chlebowego, w Wilnie powinno było być mieszkańców:

W DNIU	Osób w wieku do l. 5	Osób w wieku od l. 5 do l. 10	Osób w wieku od l. 10 wzwyż	Ogółem	Kart chlebowych
Dnia 1 marca 1916 r.	18,114	20,205	132,517	170,836	50,390
Dnia 1 kwiet. 1916 r.	18,297	20,353	133,348	171,988	50,748
Dnia 1 maja 1916 r.	18,350	20,447	134,035	172,832	50,983
Dnia 1 czerw. 1916 r.	18,233	20,320	133,387	171,950	50,718

Gdy więc w dn. 1 marca 1916 r. z kart chlebowych korzystało 170,836 osób, to w tymże czasie dokonany spis ludności (9—11 marca) wykazał w Wilnie 140,840 mieszkańców, czyli blisko o 18% mniej.

Jakoż podczas wydawania nowych stałych kart chlebowych w dn. 20 czerwca t. r. Biuro centralne zarejestrowało osób w wieku do lat 10 — 35,367 i osób w wieku powyżej lat 10 — 123,641 czyli razem 159,008, zaś w cztery miesiące później zreformowany sposób wydawania kart chlebowych tylko za okazaniem paszportu, od d. 16 do 23 października 1916 r., liczbę mieszkańców Wilna zredukował do 142218.

Lecz i ta ostatnia liczba, jak widzimy, była blisko o dwa tysiące wyższa od otrzymanej w czasie spisu marcowego t. r., co również budziło poważne wątpliwości; nietylko bowiem ludność miasta w ciągu tych ośmiu miesięcy nie mogła wzrosnąć, lecz przeciwnie zmalała z powodu dość licznej emigracji z miasta do stron rodzinnych, znajdujących tu czasowy przytułek uchodźców i poważnej śmiertelności. Wiemy naprzykład, że od marca do 13 lipca 1916 r. żydowski komitet pomocy ofiarom wojny wysłał koleją z Wilna 2035 osób, zaś polskie T-wo pomocy ofiarom wojny od d. 24 kwietnia do 13 lipca t. r. — 726 osób, czyli razem 2761. Nie mamy danych z takiegoż komitetu litewskiego, a trzeba też mieć na względzie tę liczną rzeszę uchodźców, która w tymże czasie opuściła Wilno piechotą lub furmankami. Śmiertelność od d. 1 marca do 1 października r. 1917 pochłonęła 2658 osób. Natomiast dopływ nowej ludności do miasta był niezwykle utrudniony.

Zważywszy to wszystko, jako też, że cała aprowizacja miasta i system rozdzielczy artykułów spożywczych między mieszkańców powinny były opierać się na dokładnej znajomości statystyki ludności, należało przeprowadzić nowy spis lub też zarządzić coś w rodzaju rewizji spisu poprzedniego.

Tym okolicznościom zawdzięczamy trzeci z kolei spis ludności Wilna dokonany na ten raz przez centralne biuro kart chlebowych, a trwający od d. 14 grudnia 1916 r. do 10 stycznia 1917 r. czyli dni 28. Zadaniem jego było nie tylko ustalenie rzeczywistej liczby mieszkańców, lecz zarazem sprawdzenie ilościowego stosunku narodowościowego tychże, wobec kwestjonowania pod tym względem rezultatów spisu marcowego przez elementy polakom nieprzychylne, niemogące się pogodzić z myślą o „polskości Wilna.“

System przyjęty w czasie spisu tego nazwaćby można „meldunkowem samookreśleniem“. Każdy mieszkaniec Wilna, na którego nazwisko była wystawiona *stała karta chlebowa*, powinien był w dniu przepisanym dla zmiany karty stawić się

osobiście z paszportem w swojem biurze chlebowem i tu w obecności urzędnika tegoż biura tudzież delegatów, po jednym od każdej z czterech narodowości (polaka, litwina, białorusina i żyda), wymienić swe imię, nazwisko, wiek, wyznanie i zadeklarować przynależność do jakiejś narodowości. To samo dotyczyło jego najbliższej rodziny, jak męża, żony, dzieci, rodzeństwa itd., o ile były wpisane na tejże karcie stałej. Odpowiedzi notowano w odpowiednich rubrykach formularza, zaś dany mieszkaniec otrzymał nową „kartę stałą" wraz z uwagą o jego i jego rodziny wyznaniu i narodowości. W tym wypadku możliwe było tylko sfałszowanie narodowości męża przez żonę lub naodwrót, albo też rodzeństwa. Spis ten więc pod tym względem mógł być najbliższym prawdy.

Pomijając drobniejsze zatargi między delegatami o osoby nieumiejące nazwać swej narodowości, ktorą zastępowały mianem „katolika" lub „tutejszego" i awantury głośnej w mieście, spowodowanej przez wikarjusza ks. Jana Bielawskiego, a której ofiarą padła niewinnie urzędniczka biura chlebowego, większych zajść nie przytrafiło się.

Dla polaków spis ten wypadł jeszcze lepiej, niż marcowej, stwierdzając niezbicie ich absolutną większość w Wilnie.

Narodowość	Liczba absolutna	%%
Polaków . . .	74466	53,65
Żydów	57516	41,45
Litwinów . . .	2909	2,1
Rosjan	2212	1,6
Białorusinów . .	611	0,44
Niemców . . .	880	0,63
Innych	193	0,13
Ogółem . .	138,787	100,0

Liczba litwinów i białorusinów spadła, pierwszych o 0,5 i drugich o 0,92%. Również zmniejszyły się liczby żydów o 2,05% i niemców o 0,09%. Natomiast rosjan okazało się więcej o 0,14%.

Bardzo pouczającemi są również dane, zebrane podczas tego spisu o składzie narodowościowym instytucji społecznych wileńskich i rodzin rezerwistów wojska rosyjskiego.

Instytucje społeczne w dniu 5.I 1917 r.	Polacy	Litwini	Białorus.	Żydzi	Rosjanie	Niemcy	Inni	Razem
Seminarjum duchowne katol	77	14	9	—	—	—	—	100
Klasztor PP. Benedyktytek	21	—	—	—	—	1	—	22
Instytucje filantropijne polskie. . . .	3165	16	4	—	2	—	—	3187
Instytucje filantropijne litewskie . . .	—	550	—	—	1	—	—	551
Instytucje filantropijne żydowskie . .	8	1	—	809	—	—	—	819
Przytułek gminy Ewang.-Luter. . . .	3	—	—	—	—	41	—	44
Komitet prawosławny	—	—	—	—	23	—	—	23
Przytułek miejski (Subocz 20) . . .	78	2	2	1	20	—	8	111
Szpital miejski Sawicz	204	21	19	12	25	—	—	281
Szpital miejski św. Jakuba	210	18	—	15	46	1	10	300
Szpital miejski zakaźnych	163	34	—	57	19	3	1	277
Miejski dom izolacyjny	7	—	5	2	—	—	—	14
Szpital dla prostytutek Ostrobramska 6.	226	2	—	60	35	4	—	327
Szpital dla prostytutek Rudnicka 6 . .	133	5	1	47	21	—	—	207
Obóz jeńców wojennych	104	9	—	72	9	—	—	194
OGÓŁEM . .	4399	672	40	1075	202	50	19	6457
% % . .	68,13	10,41	0,62	16,65	3,13	0,77	0,29	100,0

Cyfry instytucji społecznych obejmują skład osobisty administracji, służby i osób, bawiących w przytułkach, ochronach, szpitalach i t. p. zakładach, jakoteż ciało profesorskie i wychowańców Seminarjum duchownego oraz cały skład klasztoru PP. Benedyktynek wraz ze służbą.

Wiek i stosunek narodowościowy rodzin rezerwistów rosyjskich w Wilnie według deklaracji osobistych, złożonych w biurach chlebowych w dd. 24 I — 20-III 1917 r. przedstawiał się w ten sposób:

WIEK	Liczba absol.	%
Dorosłych (wyżej lat 10-ciu)	4022	48.42
Dzieci (do lat 10 ciu)	4284	51,58
Ogółem	8306	100,0

Narodowość	Liczba absolutna	%
Polaków . . .	5304	63,87
Litwinów . . .	125	1,52
Łotyszów . . .	3	—
Białorusinów . .	13	0,16
Rosjan	184	2,22
Niemców . . .	32	0,39
Żydów	2645	31,84
Innych	—	—
Ogółem	8306	100,0

Spis w lutym 1918 roku.

W dniach 21 — 28 lutego 1918 r. miał się odbyć ponowny spis ludności w całym Ob.-Ost.

W Wilnie na ten raz w organizacji biur spisowych i samego spisu w porównaniu ze spisem marcowym z r. 1916 zamierzono poczynić następujące zmiany.

W biurze centralnem pod przewodnictwem naczelnika miasta mieli uczestniczyć czterej mianowani przezeń przedstawiciele narodowości — polak, litwin, białorusin i żyd. Miasto miało być podzielone na 10 cyrkułów spisowych, na czele każdego z których miało stać po 4-ch komisarzy, po jednym z każdej z powyższych narodowości.

Rada litewska na posiedzeniu 9-I 1918 roku jednogłośnie uchwaliła prosić o odroczenie do czasu pokoju spisu ludności zamierzonego w dn. 21—28 II b. r., jako bezcelowego, natomiast poleciła prezydjum, wybrać komisję do zbadania spisu z r. 1916.

